

HARRE

(الحررة)

Arabistan yarımadasındaki
bazalttan oluşan volkanik alanlar.

Arapça'da ateşte yanmış gibi görünen, siyah bazalt kütleleri veya parçaları ile örtülü düzlük ve tepeliklerden meydana gelen volkanik alanlara **harre** (sıcak, kızgın) denilmektedir; **lâbe** de (lâve, lav) harre ile eş anlamlıdır. Yanardağların püskürmesi sırasında akan lavların soğuyarak katılaşması sonucunda teşekkül eder ve geniş bir alana yayılır. Arabistan'daki yükselti ve vadilerin çoğunun bu şekilde oluşması yarımada'nın karakteristik özelliklerindedir. Harre alanlarının ortaya çıkması uzun zaman alır ve bu uzun zaman zarfında tepelerden kopan parçalar eteklerde birikir, sonra da bu bölgeler herhangi yeni bir harekete mâruz kalmadığında yavaş yavaş çöle dönüşür. Bazı yorumcular, bu durumun Tevrat'ın Yereya bölümünde (17/6) tasvir edilen çöllerle uygunluk arzettiğini söylemektedir (*İA*, V/1, s. 301). Yarımada'da İslâm öncesi dönemde yanardağ patlamalarına başta Antere olmak üzere birçok şairin temas ettiği görülür. Hz. Ömer zamanında 19 (640) yılında Harretü Leylâ diye bilinen yerde patlama olmuş (İbn Kesîr, VII, 96), Hz. Osman döneminde de Medine yakınındaki volkanik dağların birinden duman çıkmıştı. Hicaz bölgesinde vuku bulunduğu tesbit edilen en son volkanik patlama, 28 Haziran 1256'da Medine'nin doğusunda meydana gelmiş, birkaç hafta süren bu faaliyet sırasında sık sık yer sarsıntıları olmuş ve yanardağdan çıkan lavlar Harretü'l-Arîd'e kadar uzanmıştı (*a.g.e.*, XIII, 190; Semhûdî, I, 100). Ancak bu patlamadan Medine herhangi bir zarar görmemiş ve olayı rivayet eden tarihçiler hayretle karşıladıkları bu durumu Hz. Peygamber'in şehre ilişkin hadisleriyle yorumlamaya çalışmışlardır. O tarihten beri Arap yarımadasının herhangi bir kesiminde bu tür bir yer hareketine rastlanmamakla birlikte bölgedeki volkanların tam olarak pasifleşmediği ve zaman zaman faaliyete geçebileceği tahmin edilmektedir.

Arabistan'ın orta ve batı taraflarında Havran'ın doğusuna kadar uzanan kısımda "harre" denilen birçok yer vardır; bunların çoğu Dimaşk ile Medine arasında bulunmaktadır. İslâm coğrafyacıları, Suri-

ye-Yemen arasında günümüzde on üç tanesi bilinen (Bayumi, s. 9) yirmi dokuz harre olduğunu ve bunların en meşhurlarının Medine çevresinde yer aldığını kaydetmektedirler. Arap yarımadasındaki harrelerin güvenilir bir haritası, 1882'de A. Stübel'in seyahat hâtıralarıyla birlikte indeksli olarak neşredilmiştir (*ZDMG*, XXII [1868], s. 365 vd.). Otto Loth, Yâkût'un zikrettiği yirmi dokuz harrenin yerlerini belirlemeye çalışır ve onun Güney Arabistan, Hadramut ve Yemen'de bulunan bazı harrelere temas etmediğini, ismini verdiği bazılarının da bugün mevcut olmadığını söyler. Hamed el-Câsir de özellikle adları birbirine karışmış olan bazı harreleri tesbit etmeye çalışır. En geniş alanı kaplayan Hayber ve Uveyrid harreleridir. Harrelerden çoğu Câhiliye döneminde veya İslâmî dönemde meydana gelen bir olayla meşhur olmuş ve bu olayla ya da üzerinde yaşayan kabilenin adıyla anılmıştır; dolayısıyla isimlerin çoğunluğu mahallîdir. Hicaz bâdiyelerinde her kabilenin kendine mahsus bir harresi vardı; buralara gelerek çadır kurar ve "harri" dedikleri develerini otlatırlardı. Bu bölgeler Araplar'ın eskiden beri taş ve madencilik alanları idi; özellikle bazalttan değirmen taşı yapıldı. Bugün de Vâdilku-râ ile Teymâ arasında bulunan Harretün-nâr boraks madeninin en bol olduğu yerdir. Sert ve muhtelif ebatlardaki dağınık taşlardan meydana gelen harrelerde yaşamanın zorluğuna rağmen halkın buraya gelmesinin sebebi zengin su kaynaklarının bulunmasıydı. Çünkü bazalt tabakalarının altında su rezervleri bulunuyordu. Nitekim günümüzde de Medine'yi besleyen zengin su kaynaklarının çoğunun harre bölgelerinde yer aldığı Bayumi'nin çalışmasıyla teyit edilmektedir (bk. bibl.). Bunların yanı sıra üzerinde sürekli olarak ikamet edilenler de vardı. Meselâ Medine harrelerinden Harretü Vâkım'ın iki mahallesinde Benî Kurayza ve Benî Nadîr yahudileri, üç mahallesinde de Evs kabilesinin üç kolu oturuyordu. Benî Abdüleşhel'in oturduğu mahallede ise bu kola ait bir kale bulunuyordu. Hicret'ten sonra Benî Nadîr yahudileri burada kuşatılarak Medine'den çıkarılmış, ayrıca Benî Kurayza yahudileri de yine burada mağlûp edilmişti (Ahmed İbrâhîm eş-Şerîf, s. 312). Yapılan arkeolojik kazılarda bulunan içi kurşun kaplı muhkem bir sarnıç ile seramik ve tuğla ocakları, nübüvetin başlangıcında bu harrelerin

muntazam bir iskân gördüğünü doğrulamaktadır.

Hz. Peygamber hicretten önce ashabına, "Sizin hicret edeceğiniz yerin iki kara taşlık (harre) arasında hurmalık bir şehir olduğunu gördüm" demiş (Buhârî, "Ke-fâlet", 4) ve bu haber başta Selmân-ı Fârisî'nin İslâm'a girişiyle ilgili rivayetler olmak üzere ilk devir literatürünün tamamında yer almıştır (İbn İshak, s. 68; İbn Sa'd, I, 137; IV, 58). Hicretten sonra Medine haremının sınırları Resûl-i Ekrem tarafından iki harre (Harretü Vâkım ve Harretülvebere) arasında bulunan alan olarak belirlenmiştir (*Müşned*, II, 286, 376; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Medîne", I; Belâzürî, s. 8-9). Hz. Peygamber'in hicret haberini alan Medineliler her gün kuşluk vakti Harretülvebere mevkiine çıkarak öğle sıcağı bastırınca kadar beklemişler ve sonunda ona ilk defa burada kavuşmuşlardı (İbn Hişâm, II, 134; İbn Kesîr, III, 184). Resûlullah, Hadramut heyetiyle Medine'ye gelerek müslüman olan Rifâa b. Zeyd ve yanındakilerin Harretürreclâ'da ağırılanmasını emretmişti. Erken İslâmî dönemde irtidad edenlerle recme mahkûm edilenlerin cezalarının Medine harrelerinde yerine getirildiği rivayet edilmektedir (Müslim, "Kasâme", 2). Hicretten önce Medine'de ilk cuma namazının Harretü Benî Beyâza'da kılındığı haber verilmektedir (İbn Hişâm, II, 82-83). Hz. Peygamber Tebük Gazvesi sırasında Tebük harresinde konaklamıştı. Medineliler'le Emevîler arasında cereyan eden ünlü Harre Savaşı da (63/683) Harretü Vâkım'da vuku bulmuştur. Öte yandan Abbâsî Halifesi Vâsiğ-Billâh'ın, Medine ve çevresinde ayaklanan bedevî Süleymoğulları'nın üzerine Sâmerrâ'dan gönderdiği Türk kumandanı Boğa el-Kebîr, isyancıları 230 (844) yılında kalelerinin bulunduğu Harretü Benî Süleym'de mağlûp etmişti (Taberî, IX, 130).

İbnü'n-Nedîm, "Kitâbü harre" adıyla birçok eser telif edildiğini ve bunların coğrafya kitapları arasında geniş bir yer tuttuğunu kaydetmektedir (*el-Fihrist*, s. 244, 460, 482, 532). Bu tür çalışmaların başlıcaları, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 209/824) *Kitâbü'l-Harrât*, Ali b. Dâvûd'un *Kitâbü'l-Harre ve'l-ümme*, Medâinî'nin *Kitâbü Harreti Vâkım* ve Gallâbî'nin *Kitâbü'l-Harre* adlı eserleridir. Vâkîdî'nin bu isimle yazdığı kitap ise Semhûdî ve Ebû'l-Arab'ın eserleri içerisinde günümüze ulaşmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hrr" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "harre", "lâbe" md.leri; *Müsned*, II, 286, 376; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Medîne", 1, "Kefâlet", 4; Müslim, "Kasâme", 2; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 68; İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Abdüsselâm Tedmürî), Kahire 1987, II, 82-83, 134; III, 17-18, 138; IV, 259, 261; İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1410/1990, I, 137, 263-264; IV, 58; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 8-9; İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîneti'l-münevvere*, I, 224, 268; II, 422, 431, 765; Taberî, *Târih* (Ebü'l-Fazl), IX, 130; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 244, 460, 482, 532; Bekrî, *Mu'cem*, I, 435 vd.; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), II, 283-288; a.m.f., *el-Müşterik*, s. 137-138; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 184; VII, 96; XII, 199-205; XIII, 190; Semhüdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, I, 100, 144, 145; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, 1189; C. M. Doughty, *Travels in Arabia Deserta*, Toronto 1926, s. 75, 379-381, 402, 406, 417-424, 430-431, 440-443; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, I, 145-150; Ahmed İbrâhim eş-Şerîf, *Mekke ve'l-Medîne fi'l-Câhiliyye ve 'ahdi'r-Resûl*, Kahire 1985; A. Musil, *Şimâlü'l-Hicâz* (trc. Abdülmuhsin el-Hüseynî), İskenderiye 1988, s. 27, 92, 96, 133-139, 143; Abdülkuddûs el-Ensârî, *Âşârü'l-Medîneti'l-münevvere*, Medine 1406, s. 206-209; Hamed el-Câsir, *el-Mu'cemü'l-coğrâfi*, Riyad, ts. (Dârü'l-Yemâme), I, 407 vd.; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), II, 68-69, 207; T. Bayumi, *Groundwater Resources of the Northern Part of the Harrat Rahat Plateau* (doktora tezi, 1992), Mekke Câmîatü Melik Abdilaziz, s. 9; O. Loth, "Die Vulkanregionen (Harrâ's) von Arabien nach Jâqût", *ZDMG*, XXII (1868), s. 365-382; "Harre", *JA*, V/1, s. 300-301; L. Vecchia Vaglieri, "al-Harra", *EJ* (İng.), III, 226-227.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAÇCA

HARRE SAVAŞI

(وقعة الحرّة)

Medineliler ile Emevî kuvvetleri arasında Harretü Vâkım'da cereyan eden savaş (63/683).

I. Yezîd döneminde (680-683) valilerin sık sık değiştirilmesi Medineliler'in Emevî hilâfetine karşı muhalefeti arttırmıştı. Genç ve yeteneksiz Osman b. Muhammed vali tayin edilince (62/681) merkezî hükümetle Medine arasındaki soğukluğu gidermek maksadıyla eşraftan bir heyet Dimaşk'a gönderildi. Yezîd bu heyete ikramda bulunarak bol miktarda bahşiş ve hediye verdi. Ancak seçilen özene ve değerli hediyelere rağmen heyetin Yezîd'in zevku safaya düştüğüne dair getirdiği haberler dindar insanları rahatsız etti. Öte yandan Hz. Hüseyin'in şehâdetinden sonra Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de muhalefetin lideri haline gelmesi, Hicaz'da Emevî iktidarına karşı ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Medine'de başlayan muhalefetin ise dinî yönü yanında ekonomik boyutu da vardı ve bu boyut Ye-

zîd'in babası Muâviye dönemine kadar uzanıyordu. Medineliler valiye gidip, "Muâviye atıyye konusunda başkalarını bize tercih etti, bir dirhem bile artış yapmadı" diyerek hoşnutsuzluklarını sebebini açıklamışlardı. Nitekim Emevî hilâfetiyle birlikte başta Muâviye olmak üzere iktidar ailesine mensup kimselerin şehirde sahip oldukları mal miktarı Medineliler'i rahatsız edecek kadar çoğalmıştı. Bu siyasetin neticesinde üretim azalmış, fiyatlar artmış, insanlar geçimlerini sağlamakta zorluk çekmişler, haklarını alamamışlar ve ellerindeki malları iktidar ailesi mensuplarına satmak zorunda kalmışlardı. Bunun yanında savâfî (sahipsiz arazi) âmilî İbn Minâ'nın toprak gelirlerini toplamak için gittiği Belhâris b. Hazrec kabilesi mensupları Kureyş ve ensarla birlik olarak ödeme yapmayı reddetmişler, vali de bunu zor kullanarak tahsil etmek istemiş, fakat bir sonuç alamamıştı.

Medine'de olup bitenleri haber alan Yezîd b. Muâviye, şehir halkını tehdit eden bir mektup yazarak valiye bunun mescidde okunmasını emretti. Ancak mektup halkın öfkesini daha da arttırdı. Tehditle bir sonuç alamayacağını anlayan Yezîd muhalefet hareketini uzlaşma ile kırmayı denedi ve Emevî iktidarında görev almış tek ensârî olan Nu'mân b. Beşîr'i aracı gönderdi. Ancak Nu'mân'ın teklifleri kabul görmedi ve Medineliler muhalefetlerini bir adım daha ileri götürerek valiye ve giyabında Yezîd'i görevden uzaklaştırıp ensardan Abdullah b. Hanzale el-Gasîl'e biat ettiler. Fakat bu seçim ensara üstünlük kazandırması sebebiyle rahatsızlık meydana getirdi ve bu rahatsızlık ancak Kureyş ile mevâlisinin başına Abdullah b. Mutî'nin, muhacirlerin başına da Ma'kûl b. Sinân'ın getirilmesiyle giderildi; böylece Abdullah b. Hanzale yerinde kaldı. Hareket her ne kadar ensârî bir karakter taşıyorsa da Kureyş mensupları ve muhacirler buna herhangi bir zorlama olmadan katıldılar. Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn ve Muhammed b. Hanefiyye gibi ileri gelen Hâşimîler ile Abdullah b. Ömer çekimser kalmışlardı. Genel olarak Hâşimîler'in Kerbelâ'dan sonra güçsüz düştükleri için bu savaşa katılmadıkları kaydedilirse de aralarından bazıları iştirak etmiş ve hayatlarını da kaybetmişlerdi. Abdullah b. Ömer ise verdiği biatı bozmayacağını ileri sürerek hadisenin dışında kalmıştı. Nitekim İbn Kesîr, Medineliler'in biatlarını bozmalarını fitneye sebep olduğu için tasvip etmez. Ona göre Yezîd fâsıktı fakat zındık değildi ve bundan dolayı hal'i gerekmiyordu (*el-Bidâye*, VIII, 235). Mev-

cut biatı bozma esnasında mescidde bulunanların Dimaşk'a bağlılıklarını kopardıklarının alâmeti olarak üzerlerinde bulunan sarık, ayakkabı gibi şeyleri çıkarıp mescidin ortasına yığıldıkları rivayet edilir. Mescidde varılan bu karardan sonra Medineliler'in davranışları şehirdeki Emevîler'e ve taraftarlarına karşı mütecaviz bir hale dönüştü ve Emevîler'le müttetiklerinin oluşturduğu yaklaşık 1000 kişilik bir grup Mervân b. Hakem'in evinde gözetim altına alındı. Medineliler'in bu hareketini öğrenen Abdullah b. Zübeyr mektup yazarak onları kendisine biata çağırdı, fakat olumlu bir cevap alamadı; bununla birlikte isyanlarını desteklemeye devam etti. Ancak Medineliler'in ayaklanmasını ile İbnü'z-Zübeyr'in hareketi arasında bir bağlantı mevcut değildir; ortak tarafları, sadece her iki hareketin de hilâfeti verasetten şûra esasına döndürmek istemeleridir.

Yezîd durumu haber alınca Hicaz'a bir ordu göndermeye karar verdi; gerçek hedef Abdullah b. Zübeyr olacak, fakat önce Medine'deki ateş söndürülecekti. Bu arada kumandan bulmak mesele oldu. Önce teklif götürülen Ubeydullah b. Ziyâd Kerbelâ'dan sonra böyle bir hadiseye girmeyi kabul etmedi; arkasından da eski Medine valilerinden Amr b. Saîd el-Eşdak, Kureyş'in kanının dökülmesine yol açacak bir hadiseye katılmasının bu kabileye yakınlığı dolayısıyla uygun olmayacağını ileri sürerek teklifi reddetti. Bunun üzerine Gatafân kabilesinden Emevîler'e aşırı derecede bağlılığıyla tanınan Müslim b. Ukbe hastalığını bahane ederek isteksiz davranmasına rağmen ordu başına getirildi. Müslim'in seçilmesinde Muâviye'nin oğluna yaptığı, "Hicaz'a bir ordu göndermek zorunda kalırsan Müslim'i gönder" şeklindeki vasiyetin rol oynadığı ileri sürülmektedir. Kumandan seçiminin arkasından tellâlar çıkarılarak asker toplamaya başlandı ve bu orduya katılacak askerlere normal atıyyelerinden başka peşin olarak 100 dinar münâfet ödeneceği ilân edildi. Toplanan askerlerin sayısı hakkında birbirini tutmayan rakamlar (5000'den 29.000'e kadar) mevcuttur. Ya'kûbî, bunları bölgelerine ve yolda katılmalarına göre tasnif ederek 5000 rakamını verir. İbn Kuteybe ordunun seçkin süvarilerden oluştuğunu, yirmi yaşından küçük ve elli yaşından büyük olanların alınmadığını kaydeder. Tartışılan bir konu da orduya katılanların dinî durumudur. Öncü kuvvetleri arasında ve Müslim'in çevresinde 500 Rum askerinin bulunduğu ve bunların ellerinde,